

Od monarchie k republike:

Symbolické utváranie verejného priestoru a „nových“ identít na príklade Banskej Bystrice (1918–1922)

Alica Kurhajcová

FROM EMPIRE TO REPUBLIC: SYMBOLIC FORMATION OF PUBLIC SPACE AND “NEW” IDENTITIES CITING THE EXAMPLE OF BANSKÁ BYSTRICA (1918–1922)

This article explores the issue of symbolic disposition of public space of Banská Bystrica in 1918–1922, describes the representations of the town created by the contemporary press, the attitudes of the local elites towards the constitutional changes, and finally the real and symbolic takeover by the army and the authorities.

KEYWORDS:

Czechoslovak identity; historical memory; symbolic representations after 1918; Banská Bystrica; 28th October celebrations; Masaryk birthday celebrations

Legitimizácia štátoprávnych zmien, novej politickej moci a novej štátnej ideológie prebieha spravidla nielen v reálnej politickej, ale aj v kultúrno-symbolickej rovine prostredníctvom preskupenia či znovuzadefinovania miest pamäti vo verejnej priestore. Slovom historičky Mony Ozoufovej, venujúcej sa francúzskym revolučným sviatkom z konca 18. storočia (ako vôbec prvým politicko-národným sviatkom v Európe), novému usporiadaniu verejného priestoru bola a aj je pripisovaná veľakrát väčšia dôležitosť než novému politickému usporiadaniu, „neuvedomované priestorové usporiadanie musí ustúpiť premyslenému plánu — prehľadnému a čitateľnému na prvý pohľad.“¹ Súčasťou tohto programu bolo premenovávanie ulíc, námestí a verejných inštitúcií, ničenie znakov starého režimu a vytýčenie symboliky toho nového, inštalovanie vhodných sôch, osadzovanie pamätných tabúl a v neposlednom rade znovuzadefinovanie kalendára štátnych sviatkov a pamätných dní. Táto prax sa vo verejnom priestore miest odzrkadlila aj po roku 1918, v poprevratovom období, v čase postupného začleňovania územia Slovenska do Československa a ešte aj po ústavnom ukotvení vzniku Československej republiky (ďalej ČSR), keď išlo o deklarovanie princípov demokracie a slobody, československej oficiálnej ideológie a antimonarchistického a protiuhorskeho, čiže republikánskeho štátneho zriadenia.

Historik Lubomír Lipták v súvislosti s touto problematikou vymedzil štyri spôsoby, akými boli v dôsledku prevratu v roku 1918 zasiahnuté stavebné kamene oficiálnej historickej pamäti, čiže štátne sviatky, pomníky, názvy ulíc, štátne i národné symboly. Na jednej strane sa utvárali nové tradície oficiálnej pamäti, na druhej strane

1 Mona OZOUF, *Revoluční svátky 1789–1799*, Brno 2006, s. 146–147.

časť zdedených tradícií bola prebraná a ponechaná, časť odbúraná a vytlačená z oficiálnej československej pamäti a napokon časť „oduhorčená“ a vsadená do nového slovenského, resp. československého kontextu. Porovnaním niekoľkých miest na území Slovenska dospel k záveru, že „v skutočnosti poslovenčenie miest nepokročilo tak, ako sa to demonštrovalo navonok. Symboly iba vykolíkovali priestor zložitých politických, ekonomických, kultúrnych, sociálnych premien, ktoré vyžadovali dlhý čas.“²

Z úvah spomenutých autorov vyplýva, že skôr než sa nastupujúca štátna a miestna elita politicky etablovala v novoutvorených mocenských štruktúrach, potrebovala si ovládnutý priestor symbolicky označiť a ohraničiť, aby jej nároky naň boli opodstatnené a historicky podložené (hoci aj len naoko). Zamýšľala premeniť verejný priestor na výkladnú skriňu štátnej ideológie a politickej moci. Keďže tempo reálneho (mocenského) i symbolického posunu — od monarchie k republike — podmieňovali regionálne zvláštnosti, tento proces demonštrujeme na konkrétnom urbánnom priestore, na Banskej Bystrici, ktorá bola do roku 1923 sídlom Zvolenskej župy. Vzhľadom na to, že od poslednej tretiny 19. storočia bol verejný priestor mesta intenzívne nacionalizovaný v duchu uhorsko-maďarskej štátnej idey, bude zaujímavé sledovať, ako sa z toho istého priestoru vymazávali v rokoch 1918–1922 uhorsko-maďarské, ale aj monarchistické reminiscencie, ako sa negovala národná pamäť maďarskej časti obyvateľstva v prospech slovenskej a tiež ako sa legitimizovala idea československej štátnosti a upevňovala slovenská, resp. československá štátna a národná identita. Načrtnutím tejto problematiky na lokálnej úrovni sa môžeme zároveň priblížiť k odpovedi na otázku, akú podobu malo prihlásenie sa k československému projektu u bansko-bystrických Slovákov — pochopili ho hneď alebo až s odstupom času?³

OBRAZ BANSKEJ BYSTRICE A SYMBOLICKÉ USPORIADANIE JEJ VEREJNÉHO PRIESTORU DO ROKU 1918

Mesto Banská Bystrica od konca 18. storočia až do rakúsko-uhorského vyrovnania zohrávalo v rozvíjaní kultúry a školstva Slovákov nemalú rolu. Spočiatku išlo o aktivity slovenských evanjelických vzdelancov, v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 19. storočia už aj katolíckych okolo redakcií novín a časopisov s kultúrno-náboženským zameraním,⁴ nehovoriac o zásluhách banskobystrického biskupa rímskokatolíckej cirkvi Štefana Moysesu na zvelaďovaní slovenského stredného a ľudového školstva v meste (včítane založenia katolíckej preparandie). Význam mesta v kontexte slo-

2 Lubomír LIPTÁK, *Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku*, in: *Acta contemporanea: k päťdesiatinám Viléma Prečana*, ed. Jindřich Pecka, Praha 1998, s. 180–191.

3 Vychádzajúc z úvah: Etienne BOISSERIE, *Zjednodušený — inštitucionálny pohľad na Martinskú deklaráciu*, in: Miroslav Michela — László Vörös a kol. (edd.), *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva: K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*, Bratislava 2013, s. 65–82.

4 Napríklad v B. Bystrici vychádzali *Staré noviny literního umění* (1785–1786), *Hronka* (1836–1838), *Cyrill a Method* (1852–1856), *Slovenský národný učiteľ* (1860–1861), *Evanjelická škola* (1877–1879).

venského národnoemancipačného hnutia podčiarkovali nielen reálne výsledky v kultúrno-vzdelávacej oblasti, ale aj návrhy a predstavy o Banskej Bystrici ako o mestskom národnom centre Slovákov, budúcom sídle Matice slovenskej či dokonca ako o hlavnom meste slovenského autonómneho územia — tie sa od meruôsmeho roka objavovali v novinových článkoch, v návrhoch a programových dokumentoch národne angažovaných Slovákov a im naklonených jednotlivcov (napr. u publicistu Daniela Licharda, v elaboráte grófa Jána Majlátha z prelomu rokov 1848/1849 či vo Viedenskom memorande v roku 1861). Neochotu „mesta“ premeniť tieto úvahy na skutočnosť signalizoval laxný postoj jeho politickej reprezentácie, vtedy dominantne nemeckej, ktorý zaujala v otázke umiestnenia povolenej Matice do Bystrice.⁵ Rezervovaný postoj zaujala aj voči proslovenskej činnosti čelných predstaviteľov kresťanských konfesií v meste — biskupa Š. Moysesa a superintendenta evanjelickej cirkvi augsburského vyznania Karola Kuzmányho (druhý z nich sa v rokoch 1860 a 1864 stal obeťou miestnych výtržníkov).⁶ Pritom sviatočná atmosféra šesťdesiatych rokov, keď sa v bystrických vzdelaneckých a študentských kruhoch každoročne (s rôznou intenzitou) slávil memorandové výročia a sviatok sv. Cyrila a Metoda, nenasvedčovala tomu, žeby v Banskej Bystrici chýbalo zázemie pre slovenské národné aktivity.

Bezprostredne po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a následne po zreformovaní uhorskej verejnej správy v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch (v dôsledku reformy sa zvýšila kontrola župných orgánov nad uhorskými župami a mestami, a teda aj nad Banskou Bystricou ako mestom so zriadeným magistrátom) začali byť ideou uhorského vlastenectva a ideou maďarského národa a jazyka — ako národa a jazyka jediného štátneho — čoraz viac preniknuté verejné úrady mesta, miestne školy, spolky či redakcie novín a časopisov. Zmena politického kurzu v prospech ambícií maďarskej vládnucej elity bola pre širšiu banskobystrickú verejnosť čitateľná nielen vo všedné pracovné, ale aj vo sviatočné dni. Najskôr v roku 1867, keď sa študenti katolíckeho gymnázia „lúčili“ nielen so slovenskými učiteľmi, s jeho správcom a slovenským vyučovacím jazykom, ale po znovuzadefinovaní školských slávností aj s dovtedy svätenými patrónmi školy — so sv. Cyrilom a Metodom. Nahradili ich uhorskí svätci z arpádovskej dynastie, výročia korunovácie Františka Jozefa za uhorského kráľa a jeho meniny. Učiteľský zbor ich spolu s banskobystrickým študentstvom oslavoval, aby tak vyjadril podporu dualistickému štátnemu zriadeniu a apoštolskému kráľovi ako nositeľovi svätoštefanskej koruny. Na letné prázdniny pripadli narodeniny cisára a kráľa, predstavujúce jediný spoločný ríšsky sviatok, keď sa vzdávala úcta a preukazovala lojalita monarchovi a zároveň najvyššiemu veliteľovi spoločnej cisárskej a kráľovskej armády. Dynastické slávnosti boli popretkávané nielen symbolmi a farbami vládnucej dynastie, ale aj vojenskou a uhorsko-maďarskou symbolikou, prevolávalo sa kráľovi na slávu, pripíjalo sa na jeho zdravie a v slávnostných prejavoch sa hovorilo o milujúcom kráľovi, jeho otcovskej láske a veľkodušnosti.

5 Dušan ŠKVARNA, *Otázka mestského národného centra v 19. storočí*, in: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*, edd. Imrich Nagy — Igor Graus, Banská Bystrica 2006, s. 281–286.

6 Daniela KODAJOVÁ, *Oslavovanie Karola Kuzmányho a Štefana Moysesa. Modelovanie obrazu národného hrdinu prostredníctvom osláv*, *Studia Academica Slovaca* 41, 2012, s. 313–325, zde s. 322–323.

Ďalšie verejné oslavy s výrazne politickým a národným podtextom, ktoré sa vzťahovali len na zalitavskú časť monarchie, odrážali zámer maďarských vládnych tried upevňovať uhorský patriotizmus a supremáciu Maďarov v hraniciach Uhorska. Od sedemdesiatych a najmä od konca osemdesiatych rokov sa súčasťou banskobystrických ulíc, verejných priestranstiev a budov stali vo vlasteneckom a aj v maďarskom národnom duchu usporadúvané oslavy štátnych i maďarských národných sviatkov: či už išlo o svätenie pamiatky prvého uhorského kráľa sv. Štefana, alebo o okázalé či pietne pripomínanie si 15. marca (od roku 1898 už aj 11. apríla) a 6. októbra — pamätných dní, ktorými sa oslavoval úspešný začiatok a tragický koniec revolúcie v Uhorsku v rokoch 1848/1849. Tento sviatočný obraz bol z nacionálneho hľadiska jednotvárný (dominantne maďarský), no zato z hľadiska postojov a ideí demonštrovaných voči viedenskému dvoru a panovníkovi ambivalentný: na jednej strane prohabsburský, na strane druhej revolučný a protidynastický. Podčiarkovali a dotvárali ho aj jubileá narodenia a úmrtia maďarských štátnikov, protihabsburských revolucionárov, spisovateľov a básnikov, ako aj jedinečná oslava milénia v roku 1896 a rôzne ďalšie župné a mestské, spolkové a školské vlastenecké podujatia, majálesy, výstavy a koncerty.⁷

Vypuknutie prvej svetovej vojny a následnú mobilizáciu mužov na vojnový konflikt sprevádzali v Bystrici, podobne ako v iných uhorských mestách, oduševnené víťanie vojny, vlastenecká manifestácia a lampiónový sprievod občanov mesta a vojakov.⁸ Počiatkové augustové vojnové pseudonadšenie pomáhali udržiavať aj dynastické slávnosti, 18. augusta narodeniny a 4. októbra meniny Františka Jozefa. Tieto, ako aj ďalšie každoročne konané oslavy štátnych a národných sviatkov „prežívali“ aj vo vojnových časoch, aj preto, že sa adaptovali na nové podmienky. Ich organizátori a účastníci ubrali na vonkajšej paráde, no ešte väčšmi siahli na ich obsahovú stránku a vytvorili z nich nástroje vojnovnej propagandy. Stali sa médiami vojnovnej pamäti a propagátormi jednotného vlasteneckého frontu.⁹

POPREVRATOVÝ OBRAZ BANSKEJ BYSTRICE

Prevalu po maďarsky hovoriacich obyvateľov niekdajšej slovensko-nemeckej Banskej Bystrice mali v období dualizmu dokladať aj oficiálne sčítania ľudu. To posledné sčítanie z roku 1910 prezentovalo už maďarsko-slovenské mesto, kde sa k maďarskému jazyku prihlásilo 48,8 % obyvateľov a k slovenskému 40,7 %. Stratégia vykazovania prevahy tej-ktorej národnosti v číslach sa nezmenila ani v prvých dvoch poprevratových

7 Bližšie na tému verejných osláv v B. Bystrici: Alica KURHAJCOVÁ, *Verejné oslavy a historická pamäť (1867–1914). Na príklade Banskej Bystrice, Zvolena, Lučenca a Rimavskej Soboty*, Banská Bystrica 2015.

8 *A lefolyt hét képe városunkban* [Obraz uplynulého týždňa v našom meste], *Besztercebánya és vidéke* [Banská Bystrica a okolie], 2. 8. 1914, č. 31, s. 2.

9 Na túto tému publikovala: Gabriela DUDEKOVÁ, *Hrdinskí vlastenci a barbarští nepriatelja. Propaganda v prvej svetovej vojne*, in: *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*, edd. Valerián Bystrický — Jaroslava Rogulová, Bratislava 2005, s. 7–21.

sčítaniach; podľa sčítaní z rokov 1919 a 1921 prevážila v Banskej Bystrici československá národnosť (77 %),¹⁰ no v dobovej regionálnej publicistike bol ešte stále pertraktovaný obraz pomadžarčeného, maďarónskeho alebo maďarsko-židovského mesta. Niektorí autori článkov sa pohoršovali nad používaním maďarčiny niektorými obchodníkmi,¹¹ úradníkmi, maďarskými profesormi¹² či korzujúcimi,¹³ iní zas nad neodstránením maďarčiny z nápisov na verejných budovách,¹⁴ zo železničnej stanice či z oficiálneho písomného styku (napr. v decembri 1919 boli ešte v obehú maďarské úradné tlačivá a razidlá s maďarským nápisom a uhorským znakom).¹⁵ Vnímanie Bystrice ako pomadžarčeného mesta podčiarkovali zvlášť tie články, ktoré vyzývali na poslovenčenie Zvolenskej župy a jej miest. Ak aj časť publicistov poukázala na slovenskosť mesta, argumentovala skôr v romantizujúcom duchu o „prebúdzaní sa Slovákov zo spánku po roku 1918“. Podľa maliara, publicistu a spisovateľa Janka Alexyho za týmto stavom treba hľadať motív odmlčania sa niektorých Slovákov — skrytú či utajovanú identitu, ktorú si v priebehu dualizmu zvolili, aby sa vyhli označeniu pansláv a konzekvenciám z tohto vyplývajúcim.¹⁶ Podľa iných prirodzené slovenské jadro v meste tvorili nielen takpovediac bývalí panslávi, ale aj robotnícka vrstva (remeselníci, hospodári) a časť miestnych úradníkov.

Prehodnotenie nedávnej minulosti mesta a lojálnosti jeho elity voči československému štátu sa zintenzívnilo v čase riešenia otázky župného sídla, od februára 1920, keď sa ústavne ukotvilo presunutie župného sídla z Banskej Bystrice do Zvolena — zatiaľ však len formálne (v praxi od januára 1923).¹⁷ Zo súperenia oboch miest vychádzala Banská Bystrica ako bývalé hniezdo maďarizácie a Zvolen ako hniezdo panslavizmu.¹⁸ Ešte aj v roku 1922 bola Banská Bystrica prezentovaná ako pomadžarčené centrum župy, a tí, ktorí ju v blízkej budúcnosti videli ako úplne slovenskú, propagovali zástož slovenského vidieka v tejto otázke: „Mestá udržujú a rozmnožujú svoju ľudnatosť prílivom z vidieka. Ak je tento vidiek čisto slovenský, musí sa stať aj mesto — keďže sa minul maďarizačný tlak — v krátkej dobe slovenským.“¹⁹ V súvislosti s procesom poslovenčovania sa rovnako zdôrazňovala aj úloha škôl a hospodárstva. Išlo teda o tie isté nástroje, ktoré využívali pre svoje plány na vytvorenie maďarského národného štátu uhorské vládne kruhy.

10 Pavol TIŠLIAR, *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*, Bratislava 2007, s. 69.

11 „Úradná“ reč bystrických obchodníkov je maďarská?, Hronské noviny (ďalej len HrN), 8. 8. 1920, č. 33, s. 3.

12 Dvaja „Maďari“ profesori, HrN, 28. 10. 1920, č. 45, s. 3.

13 Maďarčine v Banskej Bystrici, HrN, 12. 11. 1922, č. 4, s. 4.

14 Maďarské nápisy v nemocnici, HrN, 26. 9. 1920, č. 40, s. 3.

15 Maďarská úradná reč v Baňskej Bystrici, HrN, 24. 7. 1919, č. 14, s. 2; Poslovenčme Zvolenskú župu, HrN, 7. 12. 1919, č. 33, s. 1.

16 Janko ALEXÝ, *Janko Alexy o B. Bystrici*, HrN, 25. 6. 1921, č. 25, s. 2.

17 Bystrica alebo Zvolen?, HrN, 29. 10. 1922, č. 44, s. 3; Ešte raz o župnom sídle, HrN, 3. 12. 1922, č. 49, s. 1.

18 Otázka župného sídla, HrN, 16. 12. 1921, č. 50, s. 1.

19 Aká je Banská Bystrica?, HrN, 1. 10. 1922, č. 40, s. 1.

Obraz maďarínskej Banskej Bystrice determinovali spomienky na zástoj mesta v šírení uhorskej štátnej ideológie a maďarského ducha v období dualizmu, poprevratové uhorsko-maďarské rezíduá v priestoroch mesta, ale aj postoje banskobystrickej elity k štátoprávnym zmenám v októbri 1918. Ako sa k nim postavila niekdajšia uhorská miestna elita a ňou utváraná komunálna politika? Adaptovala sa na nové pomery či naopak kládla odpor? Rezignovala či zaujala vyčkávací postoj?

POSTOJ KOMUNÁLNEJ ELITY K ŠTÁTOPRÁVNYM ZMENÁM NA PRELOME ROKOV 1918/1919

V mesiacoch september a október 1918 opozičný politický týždenník *Figyelő*,²⁰ dvojazyčné propagačné tlačivá (letáky, plagáty, obežníky), telegramy, ako aj príписы zvoľenského podžupana Mátyása Répasiho a mešťanostu Banskej Bystrice Júliusa Csesznáka (Česznáka) ohlasovali rozklad mnohonárodnostných štátnych systémov a v rámci neho aj podobu budúceho Uhorska — politicky a hospodársky samostatného, nezávislého, demokratického, sociálneho.²¹ Dňa 28. októbra bol v Prahe deklarovaný vznik ČSR a o dva dni nato sa Slovenská národná rada v Martine prihlásila k česko-slovenskému štátu, no banskobystrická prouhorská elita zareagovala až na utvorenie ľudovej vlády grófa Mihálya Károlyiho 31. októbra 1918. Nasledujúce nariadenie Národnej rady v Budapešti a výzvy slovensko-maďarských letákov na udržanie verejného poriadku a disciplíny v krajine, ohlásila 1. novembra utvorenie miestnej Maďarskej národnej rady (ďalej MNR).²² Predstavenstvo mesta tým potvrdilo zotrvávanie pri budapeštianskom centre. „Nech žije mier“, „nech žije nezávislé, demokratické Uhorsko“ — takýmito heslami sa predseda výkonného výboru miestnej Rady Oszkár Petrogalli obracal na civilné i vojenské obyvateľstvo mesta, aby sa jej v záujme uhorskej vlasti a zachovania pokoja a bezpečnosti podvolilo.²³ Po tom, čo v prvých novembrových dňoch prevzala Károlyiho vláda správu nad celým územím, pozastavila aj banskobystrická Rada svoju výkonnú činnosť a ponechala si len posudzovateľskú a kontrolnú funkciu.²⁴ Popritom organizovala občiansku (národnú) stráž, zlo-

20 *Figyelő* [Pozorník] vychádzal v Banskej Bystrici v rokoch 1905–1919.

21 *Jövőnk, Besztercebánya*, okt. 13. [Naša budúcnosť, B. Bystrica, 13. okt.], *Figyelő*, 13. 10. 1918, č. 41 (603), s. 1.

22 Jej výkonný výbor pozostával zo zástupcov mešťanov, vojenstva i robotníctva. A *Nemzeti Tanács megalakulása Besztercebányán*, nov. 2. [Vznik Národnej rady v B. Bystrici, 2. nov.], *Figyelő*, 3. 11. 1918, č. 44, s. 1; Štátny archív Banská Bystrica (ďalej len ŠA BB) — pobočka Banská Bystrica (ďalej len pob. BB), Mesto Banská Bystrica (1020) 1255–1922 (Mesto BB), sign. II.-446, kartón č. 512, inv. č. 9274/1918, Telegram mešťanostu Csesznáka pre Národnú radu do Budapešti o utvorení NR BB; Propagačný leták — Mešťania, robotníci, vojaci, z 1. 11. 1918; inv. č. 11 530/1918, Poslanie vidieckych členov do banskobystrickej Národnej rady.

23 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. II.-446, kartón č. 512, inv. č. 9274/1918, Mešťania, robotníci, vojaci.

24 *Működésben a Nemzeti Tanács* — nov. 8. [Pôsobenie Národnej rady — 8. nov.], *Figyelő*, 10. 11. 1918, č. 45, s. 2.

ženú z vlasteneckých, dobrovoľne sa hlásiacich vojakov a dôstojníkov, ako aj z telesne zdatných mešťanov a robotníkov.²⁵ Keďže úlohou stráže bolo zabezpečiť ochranu osôb a majetku, obranu mesta a jeho bezprostredného okolia a prinavrátiť doň poriadok (čo sa jej aj načas na rozdiel od vidieka podarilo),²⁶ od jej dobrovoľníkov a rovnako aj od župných aj mestských zamestnancov sa očakávalo zloženie oficiálnej prisahy budapeštianskej vláde; k 12. novembru ju z radov banskobystrických verejných funkcionárov zložilo 52 osôb.²⁷ Prouhorská elita Banskej Bystrice urobila ešte niekoľko lojálnych gest smerom k Budapešti: 14. novembra sa členovia miestnej MNR v zasadacej miestnosti mestskej radnice vyjadrili za republiku ako štátnu formu Uhorska (oficiálne vyhlásenej o dva dni),²⁸ 29. novembra prijalo zas mestské zastupiteľstvo návrh banskobystrického magistrátu na zachovanie územnej integrity Uhorska. V druhom prípade mestskí poslanci otvorene namietali, „aby sídlo Zvolenskej župy, dôležité kultúrne centrum Horniakov [Felvidék], bolo vytrhnuté z tela drahej vlasti a pripojené k inému štátnemu útvaru, [...] proti tomu, aby bola integrita vlasti a štátna jednota rozobratá, lebo blahobyť ľudí vidia zabezpečený jedine v hraniciach Uhorska.“²⁹

V posledný novembrový deň roku 1918 sa v meste utvoril už aj miestny výbor Slovenskej národnej rady (ďalej SNR), predsedal mu Ivan Turzo a podpredsedami sa stali Arnold Bobok a Milan Izák. Výbor sa, podobne ako národná rada orientovaná na Budapešť, angažoval za nastolenie verejného poriadku a bezpečnosti v meste.³⁰

REÁLNE A SYMBOLICKÉ PREVZATIE MOCI ČESKOSLOVENSKÝMI VOJSKAMI A ORGÁNMI

Obdobie do 22. decembra 1918 — čiže do príchodu československých vojsk do Banskej Bystrice — využil špecializovaný úrad Krajinská kancelária pre propagandu [Országos Propaganda Iroda] v súčinnosti s miestnou prouhorskou elitou na propagáciu

25 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. II.-446, kartón č. 512, inv. č. 9472/1918, Mešťania, robotníci, vojaci; inv. č. 9338/1918, Organizovanie sa občianskej stráže; inv. č. 9332/1918 Hirdetmény — Oznam zo 4. 11. 1918.

26 *Megszűnnek a zavargások a vármegyében* — nov. 9. [Prestanú nepokoje v župe — 9. nov.], Figyelő, 10. 11. 1918, č. 45 (607), s. 2.

27 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. II.-446, kartón č. 512, inv. č. 11 650/1918, Oficiálne zloženie prisahy všetkých municipálnych, mestských a obecných verejných zamestnancov; inv. č. 9494, Hlásenie z 12. 11. 1918 pre podžupana o zložení prisahy mestskými zamestnancami.

28 *Döntés a köztársaság mellett. A Nemzeti Tanács ülése* — nov. 16. [Uznesenie za republiku. Schôdza Národnej rady — 16. nov.], Figyelő, 17. 11. 1918, č. 46 (608), s. 3.

29 *Városi közgyűlés. A képviselőtestület állásfoglalása az ország területi integritása mellett* — nov. 30. [Mestské zhromaždenie. Stanovisko mestského zastupiteľstva v prospech územnej integrity štátu — 30. nov.], Figyelő, 1. 12. 1918, č. 48 (610), s. 3.

30 *A Nemzeti Tanács ujjaszervezése. Megalakult a szlovák nemzeti vibor. Polgárőrség felállítása* — dec. 7. [Reorganizácia Národnej rady. Vznikol výbor Slovenskej národnej rady. Zriadenie občianskej stráže], Figyelő, 8. 12. 1918, č. 49 (611), s. 3; *Szlovák nemzeti választmány Besztercebányán* [Výbor Slovenskej národnej rady v B. Bystrici], Figyelő, 15. 12. 1918, č. 50 (612), s. 3.

Károlyiho režimu, výsledkov občiansko-demokratickej revolúcie a zvrátenia rozpadu Uhorska. Pacifistickými, republikánskymi a protimonarchistickými letákmi oslavovali novú, mierovú a slobodnú uhorskú republiku — „bez kráľa a politiky panského huncútstva“ — a na rovnostárskom princípe hlásali bratstvo medzi národnosťami.³¹ Súčasťou tejto propagandy bolo aj varovanie Slovákov pred „nepriateľmi ľudu“, ktorí by mohli otvorene či tajne plánovať obnovenie monarchie či zánik uhorského štátu. Stelesňovali ich kráľovskí lokaji, vzdorovití ľudia bývalého režimu, výtržníci a zvlášť tí, čo deklarovali odtrhnutie slovenského územia od Maďarska, v dobovom žargóne označovaní ako „služobníci českého imperializmu“ (mysliac tým napríklad skupinu okolo Matúša Dulu v Martine či Andreja Hlinku v Ružomberku).³² Propagačné letáky a plagáty v tomto duchu sa prihovárali všetkým — občanom, vojakom, ale aj ženám: „Matky! Manželky! Po druhý raz dáte svojim synom život, ak ich uchránite pred kráľovstvom, lebo kým bude kráľ — bude aj vojna. Nech žije republika!“³³ Popri propagačných tlačivách namierených proti kráľovstvu či českým snahám sa vyskytli aj protimaďarské výzvy. Išlo o skupiny, ktoré odmietali akékoľvek cudzie panstvo (české aj maďarské), a hlásali samostatnú slovenskú republiku (napr. Jozef Varecha v mene slovenských robotníkov).³⁴

Šíriť propagandu v prospech „nového Uhorska“ pomáhal aj doznievajúci politický týždenník *Figyelő*. V jeho článkoch z októbra 1918 ešte nachádzame známky optimizmu, vieru v lepšiu budúcnosť a dokonca aj presvedčenie o dobrých slovensko-maďarských vzťahoch vo Zvolenskej župe a v jej mestách.³⁵ V decembri sa však jeho tón pod vplyvom rýchlo sa meniacich pomerov a rozhodnutí Dohody mení. Niektorí autori článkov sa snažili verejnosť ubezpečiť o nových časoch v Uhorsku, o rozchode s jeho minulosťou a národnostnou politikou, ktorá vyvolala nenávisť Nemaďarov voči Maďarom. Iní však videli problém v nevzdelanosti a nevedomosti ľudových mas, ktoré podľa nich neboli dostatočne oboznámené s významom revolúcie, s duchom doby a s ideami nového Uhorska, ktoré malo nahradiť to utláčateľské.³⁶

Rozkaz z Paríža, aby sa maďarské vojenské posádky stiahli z miest na území Slovenska, a očakávanie príchodu československých vojsk postupne doliehali aj na banskobystrickú prouhorskú a maďarskú elitu. Až tak, že jej správanie sa menilo na nekonfliktné prijímanie nastolenej reality. Nekladenie odporu mohlo prameniť z pocitu

31 *A tótság jövője, Besztercebánya, nov. 30.* [Budúcnosť Slovákov, B. Bystrica, 30. nov.], *Figyelő*, 1. 12. 1918, č. 48 (610), s. 1–2.

32 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. II.-446, kartón č. 512, Testvérek vigyázzatok! [Bratia, majte sa na pozore!], s. 86–87; *A tótság ellenségei* [Nepriatelia Slovákov], *Figyelő*, 24. 11. 1918, č. 47 (609), s. 1–2.

33 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. II.-446, kartón č. 512, Anyák! Hitvesek! [Matky! Manželky!], s. 93.

34 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. XIV., kartón č. 522, Telegram z Budapešti adresovaný mešťanostovi B. Bystrice 22. 11. 1918; ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. 880, kartón č. 522, inv. č. 10 167/1918, Bratia naši Slováci!; sign. 900/1918, Telegram J. Varechu.

35 *A tótok felvidéken, október 26.* [Slováci na Horniakoch, 26. október], *Figyelő*, 27. 10., č. 43 (605), s. 1–2.

36 *Propaganda*, — dec. 21, *Figyelő*, 22. 12. 1918, č. 51 (613), s. 1.

bezmocnosti a nemožnosti vzdorovať a vystupovať proti silnejším (vítazným veľmociam), z rozvahy a z úsilia vyvarovať sa nepremyslených činov a zbytočnej agresivity, ako aj z viery v spravodlivé rozhodnutie mierových rokovaní.³⁷ Známkou rezignácie a adaptácie banskobystrickej elity na nové pomery predznamenal začiatok odpútavania sa mesta od uhorského ideologicko-mocenského rámca a jeho včleňovanie do československého štátu. Na tento obrat upozornili v reálnej mocenskej politike v súčinnosti so symbolickou aspoň tri momenty.

Prvý sa vzťahoval na iniciatívu banskobystrického mešťanostu J. Csesznáka, ktorý po správach o postupujúcom československom vojsku k mestu ubezpečil Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v Žiline o neprítomnosti akýchkoľvek nepriateľských postojov mestského obyvateľstva voči československému vojsku, ako aj o zámere plniť príkazy jeho veliteľstva (s tým boli uzrozmnení aj velitelia miestneho honvédstva a národnej stráže).³⁸ Dokonca sa osobne spolu s hlavným mestským notárom Vincentom Cserhelyim, policajným kapitánom Jánom Tichým a so zástupcami miestneho výboru SNR angažoval na nerušenom presune vojska zo Zvolena do Banskej Bystrice. Týmto a aj krátkym uvítacím ceremoniálom na železničnej stanici chceli reprezentanti mesta ukázať, že šíriace sa správy o plánovanom ozbrojenom odpore Bystričanov boli falošné.³⁹ Za pomerne krátky čas československá vláda za pomoci vojenskej sily prevzala kontrolu nad strategickými bodmi v meste (nad poštou, telefónnym spojením, železnicou) a po nástupe nového zvolenského župana aj nad župnou administratívou.⁴⁰ Po zložení prísahy a sľubu vernosti ČSR si dokonca časť štátnych zamestnancov udržala svoje funkcie, napr. hlavný mestský notár V. Cserhelyi, policajný kapitán J. Tichý, mestský policajný lekár Adolf Schick.⁴¹ Spravil to aj Csesznák, keď ho Vavro Šrobár vo februári 1919 opätovne vymenoval za mešťanostu Banskej Bystrice (v úrade zotrval do konca decembra 1922).⁴²

Toto počiatkové mocenské preskupovanie sprevádzali symboly československej štátnosti a slovenskej národnej identity. V prvom prípade ich predpisovalo nariadenie miestneho vojenského veliteľstva. Týkalo sa nosenia farieb ČSR a bielo-modro-červených odznakov, vyvesenia československých zástav všade, kde bolo vojsko sr-

37 *Entente — imperiálizmus, Besztercebánya, nov. 7.* [Dohoda — imperializmus, B. Bystrica, 7. nov.], Figyelő, 8. 12. 1918, č. 49 (611), s. 1; *A felvidék magyarsága. Besztercebánya, dec. 14.* [Maďari na Horniakoch, B. Bystrica, 14. dec.], Figyelő, 15. 12. 1918, č. 50 (612), s. 1; *A magyarsághoz. Besztercebánya, dec. 21.* [K Maďarom. B. Bystrica, 21. dec.], Figyelő, 22. 12. 1918, č. 51 (613), s. 1.

38 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. XIV., kartón č. 552, inv. č. 898/1918, Príchod čs. vojakov a obsadenie Banskej Bystrice.

39 *A cseh-szlovák csapatok Besztercebányán* [Česko-slovenské oddiely v B. Bystrici], Figyelő, 29. 12. 1918, č. 52 (614), s. 2.

40 *A magyarsághoz. Besztercebánya, dec. 21.* [K Maďarom. B. Bystrica, 21. dec.], Figyelő, 22. 12. 1918, č. 51 (613), s. 1.

41 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. II., kartón č. 535, inv. č. 175/2920, Výťahy zo zápisnice zasadnutí správneho výboru mesta B. Bystrica, z 22. 5. 1920.

42 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. II./42, kartón č. 522, Potvrdenie potažne vymenovania úradníckeho sboru pre sl. mesto B. Bystrica.

dečne prijaté, a tiež umiestnenia slovenských nápisov na priečelie budov obchodov, podnikov, úradov, ako aj uvedenia názvov ulíc a úradov v slovenčine. Nosenie československej trikolóry umožňovalo obyvateľom mesta odlíšiť stúpencov ČSR od nespôhlivých občanov. Rovnako aj oficiálne zástavy sa stali znakom lojality k československého štátu a nástrojom na vyvolanie podobného pocitu u ľudí z okolitých obcí či u pocestných.⁴³

Druhý moment vymaňovania sa župného sídla z uhorsko-maďarského vplyvu sa udial na župnej úrovni. Posledné zasadnutie členov župného výboru sa uskutočnilo 10. decembra 1918, ohlasovala ho naposledy vysunutá uhorská vlajka na župnom dome a reč hlavného župana Kálmána Darányiho. V mene župného predstavenstva vyjadril podporu slovenským snahám, akceptoval ich právo na sebaurčenie, no odmietol české aspirácie na slovenskom území, ktoré považoval za neprirodzené, neoprávnené a odporujúce záujmom slovenského ľudu.⁴⁴ K menovaniu nového zvolenského župana, vôbec prvého z radov Slovákov, pristúpila vláda ČSR už 18. decembra 1918, — stal sa ním advokát Vladimír Fajnor zo Zvolena, no až jeho slávnostná inštalácia 9. januára 1919 v župnom dome spečatila nový slovenský (aj československý) kurz v centre župy. Letáky výboru SNR vyzývali miestnych Slovákov, aby slovenského župana slávnostne uvítali. Z okolitých obcí prichádzali ľudia v pestrých ľudových krojoch, zhromažďovali sa pod bielo-modro-červenými zástavami a na viacerých oficiálnych budovách, ba aj domoch bystrických občanov povievala pri tejto príležitosti česká aj slovenská vlajka (menovite na radnici, župnom dome, budove pošty, Mestskom hoteli, oficiálnej miestnosti výboru SNR, na Ľudovej banke, na dome Ivana Turzu a i.). Slávnostní rečníci sa v deň inštalácie župana dotkli ťažkých vojnových rokov a vyjadrili nádej v nové časy, ktoré Slovákom prinesú slobodu. Župan ozrejmoval okolnosti vzniku československého štátu. A našli sa aj takí (napr. slovenský advokát Ján Vesel), ktorí ostro kritizovali predošlý režim — utláčateľov slovenskej reči a hospodárskeho života Slovákov.⁴⁵

Posun z uhorsko-maďarského do československého rámca zaznamenali noviny aj po terminologicko-jazykovej stránke: hlavného župana — „főispán“ — a spreď roku 1918 nahradilo totiž označenie *župan*, a to aj v článkoch písaných po maďarsky (buď *župan* alebo maďarskému pravopisu prispôsobený *zsupán*).

Nové pomery v meste a v župe potvrdil ešte tretí moment — Šrobárova návšteva Banskej Bystrice koncom januára 1919. Počas nej Šrobár predniesol reč o zriadení československého štátu, ktorého súčasťou sa stalo aj územie Zvolenskej župy. Aj jeho návštevu sprevádzala nová štátno-národná symbolika a spev slovenských národných piesní.⁴⁶

Tieto prvotné prejavy lojality k československému štátu, k jeho vojenským a politickým orgánom a inštitúciám, ako aj prejavy slovenskosti sa po ďalšie roky stali

43 *A hét eseményei. Besztercebánya, jan. 12.* [Udalosti týždňa. B. Bystrica, 12. jan.], Figyelő, 12. 1. 1919, č. 2 (616), s. 2.

44 *Vármegyei közgyűlés — dec. 14.* [Župné zhromaždenie — 14. dec.], Figyelő, 15. 12. 1918, č. 50 (612), s. 2.

45 *A zsupán bevonulása és beiktatása* [Príchod a inštalácia župana], Figyelő, 12. 1. 1919, č. 2 (616), s. 2–3.

46 *A hét eseményei. Besztercebánya, febr. 1.* [Udalosti týždňa. B. Bystrica, 1. febr.], Figyelő, 2. 2. 1919, č. 5 (619), s. 1.

OBR. 1 A 2: Poprevratový pohľad na banskobystrické Hlavné námestie ako dejisko verejných osláv a zhromaždení (pred rokom 1918 Námestie kráľa Bela IV.). © Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica, č. 637, č. 1294.

pravidelnými, najmä oslavami štátnych sviatkov a pamätných dní. Zanedbateľným nebolo ani premenovanie ulíc a verejných priestranstiev mesta po roku 1918, no účinok nových urbanoným na obyvateľstvo zoslabol. Totiž kým v rokoch 1896–1918 odkazovali bystrické ulice na mená uhorských kráľov, maďarských štátnikov, významných bystrických rodákov a zaslužilých mešťanov, po prevrate tieto vymizli a nové názvy stratili v dôsledku upustenia od honorifikačných urbanoným a preváženia orientačných názvov niekdajší ideologický náboj. Význam aktu premenovávaní ulíc spočíval v jednorazovom poslovenčení mesta navonok.⁴⁷

Verejné priestranstvá Banskej Bystrice obišla aj poprevratová vlna „búrania a stavania pomníkov“, keďže iniciatívu jej mešťanov charakterizovala v období dualizmu a v prvých rokoch po prevrate séria plánovaných, no nerealizovaných projektov, napr. v rokoch 1920–1922 sa neuskutočnila inštalácia sochy gen. Milana Rastislava Štefánika.⁴⁸ V tomto navonok poslovenčenom, ale po ideologickej stránke rozpoltenom prostredí sa nástrojmi konštruovania a šírenia oficiálnej československej pamäti a negovania uhorsko-maďarskej kontrapamäti stali medzi prvými oslavy narodenín prezidenta Tomáša Garriguea Masaryka (7. marec) a štátneho sviatku 28. októbra.

⁴⁷ ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. 189, kartón č. 533, inv. č. 67/1919, Výťah z mimoriadneho zasadnutia mestského správneho výboru z 28. 5. 1919 (Výkaz ulíc Baňsko-Bystrických).

⁴⁸ ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. 444, kartón č. 568, Socha M. R. Štefánika.

OSLAVY REPUBLIKY A ČESKOSLOVENSKEJ ŠTÁTNOTI

Prvé slávnosti narodenín prezidenta ČSR — Masarykove slávnosti — v Banskej Bystrici odrážali počiatočnú neistotu verejnosti, ktorá si len pozvoľna privykala na zmenené pomery. Ich pripomínanie si v rokoch 1919–1920 nebolo totiž bližšie konkretizované. Obyvatelia mesta sa o osobnom sviatku prezidenta dozvedali zo stĺpciek miestnych politických novín (*Hronské noviny*), ale aj ženských či mládežníckych časopisov (*Slovenská žena*, *Nový rod*), ktoré im každoročne predkladali profil jubilanta, jeho životné skúsenosti, postoje, hodnoty, cnosti. Takouto nenásilnou formou pod súvali čitateľom rôzneho veku obraz nasledovaniahodného človeka — učiteľa, filozofa, spisovateľa, štátnika, osloboditeľa; pomáhali im zorientovať sa v novej situácii a znovu obnoviť ich otrasenú lojalnosť voči hlave štátu a autoritám. V rokoch 1921–1922 bol však už prezident známou a všeobecne akceptovanou osobnosťou ČSR. V tom čase patrili už Masarykove oslavy v Banskej Bystrici do režie oficiálnych kruhov: zamestnancov verejnej správy, predstaviteľov cirkevných i vojenských kruhov, členov miestnej pobočky Matice slovenskej a škôl, ktoré rozpomienke na život prezidenta venovali prvú vyučovaciu hodinu. Slávnosti mávali aj podobu slávnostnej bohoslužby, vojenskej prehliadky či večerných besied.⁴⁹

Uvedené spôsoby vzdávania holdu prezidentovi a skladba oslavujúcich pripomínali dynastické sviatky, slávené v meste do augusta 1918. Rituál skladania pocty autorite štátu nebol preto nový, inovovali sa len symboly a ich obsah. Tak ako cisár plnil v minulosti úlohu nadnárodnej integračnej postavy, ktorá ríšskou ideou zjednocovala národy rakúsko-uhorskej monarchie, tak rovnakú zjednocovaciu úlohu plnila v poprevratovom období osoba prezidenta. Zo životopisných textov o Masarykovi, ako aj z početných oslovení, ktoré sa mu dostávali pri slávnostnej príležitosti, vyplývalo, že každý si z jeho univerzálneho obrazu a životnej filozofie mohol odnieť to, čo mu bolo najbližšie. Slovenská politická a kultúrna elita a dôstojnícke kruhy v ňom videli osloboditeľa Čechov a Slovákov spod nemecko-maďarského útľaku, bojovníka za pravdu, spravodlivosť a za mravný verejný i súkromný život — bez pretvárok, falošnosti, sebeckosti. Okruh žien okolo spisovateľky Terézie Vansovej ho označil za najväčšieho muža doby, ktorý pochopil ich žiadosti a starosti: jednak uznaním rodovej rovnosti v politickej a hospodárskej oblasti, jednak poukázaním na neduhy spoločnosti — alkoholizmus a nemravný pohlavný život, ktoré rozvracali rodinu.⁵⁰

Aj v hraniciach nového štátu pokračovala neprerušene predstava o mladej generácii ako budúcnosti národa, pre ktorú sa hľadali nové životné vzory. Maďarských hrdinov — Lajosa Kossutha, Františka II. Rákociho či Sándora Petőfiho — ako príklady obetavosti, vlasteneckej lásky a práce v prospech národa nahradil medziiným obraz Masaryka, učiteľa celého národa, ktorý za pomoci legionárov vybojoval samostatnú republiku. Takto ho predstavila gymnaziálna práca, napísaná pri príležitosti jeho 71. narodenín. Prízvukovala jeho spätosť so Slovákmí, výlety do Bystričky, kontakty so slovenskými

49 K 71. Narodeninám prezidenta Masaryka, Rovnosť ľudu. Organ Čsl. soc. demokratickej strany robotníckej, 10. 3. 1921, č. 7, s. 1; Oslava 72. Narodenín prezidenta Masaryka v B. Bystrici, HrN, 12. 3. 1922, č. 11, s. 1–2.

50 *President Masaryk vychovateľ národa*, Slovenská žena, 15. 3. 1920, č. 1, s. 2–3.

Proletári sveta spojte sa! Jednotlivé číslo 60 hal.

Ročník I. Baňská Bystrica, 10. marca 1921. Číslo 7.

ROVNOST' ĽUDU

Organ Československej socialne demokratickej strany robotníckej.

Vychodí týždenne každý štvrtok.	Redakcia a administrácia Baňská Bystrica. Predplatné: na mesiac 2.50 Kč, na 1/4 rok 7.50 Kč, na 1/2 rok 15 Kč, na rok 30 Kč	Heslo: Viasnou silou.
------------------------------------	--	--------------------------

K 71. narodeninám prezidenta Masaryka.

Dňa 7. marca bolo to 71 rokov čo spatril svetlo sveta Tomáš Masaryk. Narodil sa, ako syn pánskeho kočiša na moravskom Slovensku v Hodonine. Jeho otec ho dal do Viedne vyučiť zámečníctvom, ale mladý Tomáš utiekol nazpät' k rodičom a učil sa v Čechách kováčom. Len náhodou bývalý jeho učiteľ Ľudvík, spatril ho pri jeho novom zamestnaní. prehovoril jeho rodičov aby nenechali zaspieť jeho talent, aby ho nechali študovať. Rodičia uposlúchli domluv učiteľových a mladý Tomáš odchádza do nemeckých škôl.

kúskom parlamente znova a znova dokazoval, ako blízko stojí strane soc. demokratickej a jejmu programu.

Válka zastihla Masaryka pripraveného. On bol prvý z tých, ktorí pochopili veľkosť okamžiku pre náš národ a pre našu národnú existenciu, ani okamžik neváhal odišiel za hranice dobyvať našu slobodu, našu samostatnosť. Historická oprávnenosť našich spravodlivých požiadaviek to bola, ktorá postavila v čele svojich obhájcov Masaryka. Sam starec, vidiac možnosť vydobýť slobodu pre svoj

Náš pomer k ľavičiarom.

»Hlas Ľudu« v čís. 8. spustil celú lajtnú všetkého toho, čo by ľud mal v čs. republike dostať, za terajšieho režimu nemôže, ovšem neodpustil si, aby riadne neštval svojich veriacich oproti soc. demokracii. O tom čo všetko »zradcom proletariátu« kladie za vinu bolo by nemiestnym sa rozpisovať, pretože nechceme rozbiehať ich evangeium, ale chceme priniesť svetlo do názorov nášho proletariátu, chceme mu ukázať povrchnosť a hlúposť výtkadov ľavičiarov, pretože jedná sa nám o zachránenie proletariátu od demagogických agentov III. Internacionály.

Ruská revolúcia a diktatúra proletariátu nadiktovala, nie z dôvodov zlepšiť ragálske postavenie robotníka, ale k vôli udržania ruskej anarchie 21 bodov, ako podmienok k prístupiu ku III. Internacionále. A táto tretia Internacionála, ktorá v každom štáte si našla svojich gentov, mala previesť revolúciu na celom svete, dľa diktátu z Ruska. Agenti tejto Internacionály sú živý z. bolševických rublov, ktoré rozhadzujú na pro-

OBR. 3: Výňatok z orgánu Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej k 71. narodeninám prezidenta (© Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici).

študentmi v Prahe a ním šírené poznatky o Slovensku a Slovákoch v českej spoločnosti. Mládež si prostredníctvom jeho osoby mala uvedomiť dôležitosť vzdelania, drobnej práce a zdravej životosprávy. Referát označil Masaryka za jeden z pilierov republiky, popri ňom ešte Jána Husa, Františka Palackého a Karel Havlíčka Borovského. Spomenul aj záslužnú činnosť M. R. Štefánika v prospech československého národa, a zdôraznil, že „len ten môže byť opravdovým prívržencom československej jednoty, kto miluje týchto veľkých mužov a je verným občanom jednotnej československej republiky.“⁵¹ Na slávnostnej prednáške pre vojakov v Banskej Bystrici roku 1922 boli za duchovných a mravných predchodcov Masaryka označení Ján Hus a Ján Amos Komenský.⁵² Aby sa Masaryk priblížil mladým ľuďom aj vekom, aj z ľudskej stránky, krátkymi anekdotami boli vykresľované jeho detské a učňovské roky: príbehy o ponižovaní „pánmi“, o detskej nenávisti voči panskej surovosti, o jeho súcite s ponižovaným ľudom.⁵³

51 *Pán prezident na Slovensku!*, Nový rod, 1921, č. 2, s. 20–21.

52 T. G. Masaryk, HrN, 12. 3. 1922, č. 11, s. 1.

53 T. G. Masaryk, Nový rod, 1922, č. 7, s. 117.

Ročník I. Banská Bystrica, 1. marca 1922. Číslo 7.

Vychodí raz za mesiac. Predplatné na celý rok Kčs. 20.

NOVÝ ROD

časopis pre dorastajúcu mládež.

Predplatné do cudzoremska 30 korún, do Ameriky 1 dolár.

„Musíte sa znovu zrodiť“

KAROL KÁLAL: T. G. MASARYK.

Niekoľko životopisných momentov ku dňu 7. marca.

V chlapčenskom ešte veku uvidel raz obeseného kočiču na maľovaných dverách. Otrmulo ho to. Ale keď kedy plakal?

Krosi dal otázku: jestli Masaryk, muž tak váňny, tiež kedy plakal?

Práve sme čítali, že 13 ročný plakal zo zlosti nad zneuctením svojho otca. Ale on plakal tiež z ľúby. Pri jednej záške čítal z články článok „Nad bozovaním“. Pri tom si spomenú na svoju nedávno zomretú sestričku, ktorej dieťaťa niekde nad hvierdy zaletela, a rozplakal sa usedať, nemohol čítať ďalej. To sa zapáčilo vŕtajúcejmu dekanovi, po záške zvolal si matku a doporčil jej, aby dala chlapca na učiteľstvo.

Učil sa za zámočníka vo Viedni, u toho pána, u ktorého kedysi matka slúžila. Večer čítal z knih a malý Stierler atlas, obracal mapu po mape, až na koniec bola mapa jeho domoviny. To mu vyhrky sloz z očí a s plačom vrazil usnul dleme.

Keď mu kamarít ukradol knihy a predal ich, bolo mu tak civo, že z Viedne utiekol. Za čas učil sa v Čekoviciach kováčstvo. Raz, celý útludný, niesol klie s vodou a sponzoroval, že naň nejaký pan dltistú chvíľu pozorá. Poznal, že je to bývalý jeho učiteľ z husťopeckého

V Hodonine bývaly na cudzárskych majeroch veľké polovčáky. Keď sa polovanie skončilo, páni mali v zámku v lese chlapčenskú hostinu. Otázky jedli rozstávali rastupom ľudu; medzi ním rozdávali aj makaróny. Slováci ich voľali hlístami. Ľud roval sa o kajúť kúsok, ale Masaryk utiekol zo zlosti nad takým posudzujúcim ejaom.

Inokedy pokladali panskí polovníci v byte Masarykových rodičov kočičky a on ich mal stráž; detská nevíťosť k panskej pokývenosti mu nedala, utiekol od kočičiek.

Keď mal asi 13 rokov, uradník Hejsek grobianky vyhrstí jeho otca pre nič za nič; chlapec plakal od zlosti a kaš plány, ako odplatiť pánom ich narovnosť.

Už vtedy v dom rásťol sáčiť s ľudom pokoreným a ťažko pracujúcim.

OBR. 4: Karol Kálal o živote prezidenta Masaryka na stránkach mládežníckeho časopisu *Nový rod* (© Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici).

Slávnosti prezidenta v rokoch 1919–1922 jasne vymedzili ideu československej vzájomnosti v zmysle hľadania Masarykových kontaktných bodov v nedávnej minulosti so slovenskými krajinami, študentmi, elitami. Zároveň sa cez osobnosti českých dejín, ktorých epigónom sa v medzivojnovom období stal práve Masaryk, posilňovala česká protestantsko-evanjelická línia — platforma československého národného príbehu.

Od októbra 1919, vyhlásením dňa 28. októbra za štátny sviatok, sa v symbolickom jazyku začal počítať nový letopočet ČSR — „prvý rok slobody“, „druhý rok slobody“ atď. Oslavy „dňa slobody“ v Banskej Bystrici mali v prvých poprevratových rokoch svojich organizátorov aj účastníkov, no chýbala im ešte jednotná koordinácia rituálov v priestore v podobe ustáleného a pravidelného programu. Rôznorodosťou podujatí, hlavne od roku 1920, však budili celoplošný dojem: význam dňa sa objasňoval v kostoloch, na oslavách vojenského rázu (vojenská prehliadka, defilé pechoty či delostrelectva, slávnostná akadémia vojenskej posádky) a v školách, demonštroval sa prostredníctvom lampiónového pochodu a verejných zhromaždení politických strán, divadelných predstavení, športových súťaží, hier, besiedok pre mládež a sokolských či vojenských akademií.⁵⁴ Ich rámec dotvárala štátna i národná symbolika: štátne zástavy, národné slovenské aj české vlajky a stužky; hymny *Kde domov můj* a *Nad Ta-*

⁵⁴ *Dozvuky slávnostných dní v Zvolenskej župe*, HrN, 9. 11. 1919, č. 29, s. 1; 28-ho októbra v župe Zvolenskej — Baňská Bystrica, HrN, 4. 11. 1920, č. 46, s. 1.

trou sa blýska, inokedy *Hej, Slováci*, ďalej francúzska *Marseillaisa*, tematicky ladené dramatické hry (*Z otroctva k slobode* od Gustáva Zocha), hudobné čísla ako napríklad Smetanova opera *Libuše* či slovenské ľudové piesne (*Ja som bača veľmi starý* a i.).⁵⁵

V repertoári osláv sviatku slobody v Banskej Bystrici v rokoch 1921 a 1922 vynikli spoločné verejné zhromaždenia štáto tvorných politických strán a legionárov. Napríklad v roku 1921 sa na Hlavnom námestí zišli zástupcovia Slovenskej národnej a roľníckej strany, Československej strany lidovej a predovšetkým, keďže ich bolo najviac, príslušníci Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej. Zorganizovaniu takéhoto verejného podujatia predchádzalo úradné povolenie županom, ako aj upozornenie štátnych a verejných úradníkov prípisom ministra s plnou mocou, aby vyvesili pri tejto príležitosti štátne zástavy a povinne sa zúčastnili na verejných oslavách.⁵⁶ Sviatočnú atmosféru zhromaždenia však narušil druhý príchod excisára Karola do Maďarska a jeho pokus reštaurovať habsburskú dynastiu. Následkom toho sa aj v Banskej Bystrici pristúpilo k preventívnym opatreniam: k razii v predvečer osláv, zavedeniu permanentných služieb v politických úradoch v pracovný i sviatočný deň, k vojenskej pohotovosti a postaveniu 19 občanov mesta pod prísny policajný dozor (medzi inými aj O. Petrogalliho).⁵⁷ Verejné zhromaždenia spomenutých politických zoskupení sa 28. októbra 1921 premenili na protestnú schôdzu. Rečníci na nej deklarovali protimonarchistické postoje a potrebu obrany samostatnosti československého národa, zdôraznili svornosť pri obrane vlasti a vyhlasovali Masaryka za svojho vodcu. Zavrhlí spiatočníctvo v podobe návratu cisára a vyjadrili obavy zo spustenia vlny monarchistických hnutí v ďalších stredoeurópskych štátoch. Prijatím záverečnej rezolúcie sa účastníci tohto údajne dvojtisícového podujatia prihlásili za demokratické princípy a existenciu republiky. Medzi rušivé momenty, ktoré však výraznejšie nezasiahli do plynulého chodu osláv,⁵⁸ patrili verbálne prejavy z tábora komunistov organizujúcich v ten deň osobitné ľudové zhromaždenie — vypískali národné hymny a prorepublikánske prejavy prerušovali výkrikmi „fuj“ či spevom komunistických žien.⁵⁹

Ak odhliadneme od mimoriadnej situácie v roku 1921, o rok nato sa už prednesy niesli v dvojakom duchu: oslavujúcich buď oboznamovali s pozadím utvorenia československého štátu, alebo sa v nich snažili utvrdiť presvedčenie o opodstatnenosti jeho vzniku. Druhému účelu mali poslúžiť príklady, ktorými sa rekapitulovala trpiateľská minulosť slovenského národa a v súvislosti s ňou sa do ostrého kontrastu staval

55 *Oslava 28. októbra v B. Bystrici*, HrN, 5. 11. 1922, č. 45, s. 2; *Oslava 28. októbra v synagóge v B. Bystrici*, HrN, 12. 11. 1922, č. 46, s. 2.

56 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. 185/1921, 192/1921, kartón č. 572, Oslavy štátneho sviatku dňa 28. októbra 1921.

57 ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. 211/1921, kartón č. 572, Permanentné služby u politických úradov; Najprísnejší policajný dozor občanov z B. Bystrice (res. č. 593/1921).

58 Priebeh týchto osláv bol však policajným kapitánom J. Tichým hodnotený ako úplne pokojný. ŠA BB — pob. BB, Mesto BB, sign. 185/1921, kartón č. 572, Hlásenie policajného kapitána županovi z 29. 10. 1921.

59 *Ohromný tábor ľudu v Banskej Bystrici*, Rovnosť ľudu, 3. 11. 1921, č. 41, s. 1; *Oslava 28. októbra v Baňskej Bystrici*, HrN, 5. 11. 1921, č. 44, s. 2.

uhorský a československý režim — v zmysle, čo sme mali pred rokom 1918 a čo máme dnes. V tomto tóne sa 28. októbra 1922 niesol aj prejav riaditeľa banskobystrickej Národnej banky Viliama Paulinyho na predstavení miestneho divadelného združenia: „Celá štátna moc bývalého Uhorska so všetkými administratívnymi, školskými, hospodárskymi prostriedkami a aziatskými preffikanosťami stála v službe maďarizácie národa slovenského. [...] a čo je dnes, po štvorročnom trvaní republiky. Máme slovenské školy ľudové, stredné, odborné a v Bratislave otvárajú sa i vysoké školy — univerzita. Česi nám nezatvárajú Maticu a školy, nekonfiškujú majetky kultúrnych stánkov, ale nám pomáhajú znovu vzkriesiť, oživotvoriť Maticu slovenskú [...]. Na celom Slovensku úraduje sa po slovensky, máme Slovákov županov, poslancov, ministrov a čosi-kamsi vyrojí sa zo slovenských škôl toľko roduvernej, učenej inteligencie, že si celú správu Slovenska budeme môcť vziať do rúk svojich vlastných [...]. Máme biskupov v cirkvách. Že sa na Slovensku vyučuje po slovensky [...], úraduje a vojenčí po slovensky, to veru na tento čas ďakujeme jedine tým ideálnym bratom Čechom.“⁶⁰

V Paulinyho reči vystupovali uhorsko-maďarské elity ako bývalí zotročovatelia, na ktorých zanevrel, nenapraviteľní maďaróni zase ako súčasní nepriatelia republiky a Česi ako bratia Slovákov, ktorí im pomáhali strhávať putá „tisícročnej poroby“, a bez ktorých by si slobodu nevydobyli. Na margo slovenskej identity poznamenal: „Spisovné dva jazyky, t. j. slovenský a český nemôžu a ani nebudú a ani nie sú prekážkou tomu, aby srdcom a duchom sjednotený bol česko-slovenský národ a táto jednotnosť v ničom neobmedzí túžbu a právo nás Slovákov po samobytnosti, svojráznosti, slovenskosti!“⁶¹

NA ZÁVER: OD MONARCHIE K REPUBLIKE?

Politické a symbolické usporiadanie verejného priestoru Banskej Bystrice prebiehalo na prelome rokov 1918/1919 na spôsob spojených nádob s cieľom prevziať kontrolu nad mestom a zariadiť ho tak, aby navonok legitimizovalo československú štátnosť, republikánske zriadenie a demokratický režim. Počiatočná intenzita tohto trendu však nemusela pretrvať aj po ďalšie roky. Poukázala na to napríklad prax pomenovania ulíc a slabá iniciatíva občanov mesta pri odhaľovaní pomníkov významným osobnostiam. Práve v tejto symbolickej rovine sa prejavili regionálne špecifiká, nepriamo odzrkadľujúce či už postoje miestnej elity k československému štátu, povojnové nálady občanov mesta (ľahostajnosť, znechutenosť) alebo ich slabé občianske povedomie. Pri nachádzaní opôr oficiálnej nanovo konštruovanej československej pamäti sa v podstate uplatnili metódy predchádzajúceho režimu — len sa im dal nový obsah. Neraz sa to dialo za asistencie tých istých ľudí, ktorí kontinuálne pokračovali v pozíciách verejných činiteľov mesta.

V prípade Banskej Bystrice mohli mať na verejnosť vplyv najskôr spomenuté oslavy, ktorých primárnym zámerom bolo oboznamovať Bystričanov s nepoznaným

⁶⁰ Ako vyzeralo Slovensko pred 28. októbróm, poťažne 30. októbróm 1918?, HrN, 5. 11. 1922, č. 45, s. 1.

⁶¹ Ako vyzeralo Slovensko pred 28. októbróm..., s. 1.

Redakcia: „BRATISLAVSKÁ POŠTA“
BRATISLAVA
(Časopis - Slovensko.)
Číslo 11.

Ročník IV. Banská Bystrica dňa 12. marca 1922.

HRONSKÉ NOVINY

NEODVISLÝ CASOPIS NARODNEJ MYSLIENKY.

YVDAVATEĽ: YVDAVATEĽSKÉ DRUŽSTVO ADRESA PEŇAŽNÝCH ZÁSIELOK: Yvdaateľ'stvo Hronských Novín Banská Bystrica.	REDAKCIA A ADMINISTRÁCIA V BANSKEJ BYSTRICI. Odpovedný redaktor: Dr. FR. SÝKORA.	PREDPLATNÉ Na celý rok K 32.— Na pol roka K 16.— Na štvrt roka K 8.— Jednotlivé číslo 60 halierov.
--	--	---

T. G. Masaryk.

(Prednáška prednesená kpt. Feistmantlom na večierku dňa 6. marca 1922, usporiadanom v banskobytrickom Kasíne v predvečer narodenín pána prezidenta odbočkou Sväzu čs. dôstojníctva.)

Veľká doba potrebuje veľkých ľudí! Z našich dejín vieme, že náš národ niekoľko razy vystúpil na dejšie sveta a vždy mohol sa vykazať veľkým človekom, na ktorého pozeral svet s obdivom. Tak v dobách meča a násilia — za Husa — predložil národ svetu program nového, mravného života. Svet — ovšem — vtedy nás nepočul, márna bola obeť svetca. Po druhý raz vystupujeme na svetové forum duchovným hrdinom Komenským, ale ani on svojím posolstvom nie je vyslyšaný. A konečne za veľkého zápasu národov v najkritičnejšej chvíli pre náš národ vystupuje a riadi sa dôstojne k veľkým svojim predchodcom — T. G. Masaryk, ktorý sa stáva našim politickým osloboditeľom, keď už pred tým stal

k blížnemu. Kto je blížny? Milovať v človečenstve všetkých rovno nelži. Vyberáme si a musíme si vyberať predmety svojej lásky, preto je nám blížší, má-li láska byť praktickou, účinnou — najbližší je každému malka, otec, brat, sestra, žena, deti. Blížny je mužovi žena, žene muž.

Chejúc mať zdravý národ, začína Masaryk zdravým a dobrým jednotlivcom a rodinou. Preto vypovedá Masaryk boj alkoholizmu, ktorý snižuje energiu človeka, podlamuje jeho sily telesné a duševné. Národ, ktorý viac pije, iste podľahne tomu, ktorý je triezvejší. Bez pitia je život v každom ohľade krajší. Človek, ktorý nepije a ktorý má svezie všetky svoje smysly, uvidí toľko krásneho v živote, prírode, spoločnosti, vo svojej práci, o čom sa mu ani nesnilo, pokiaľ bol vo svojej alkoholickéj mihovine.

Masaryk prišiel k nám v dobe, keď bolo nutno ukázať národu, že české vlaste neto, česká politika a vôbec celý český život musí sa popierať o navedivú skutočnosť, nikdy len o minulosť.

spech. Keď prechádzal z viedeckej univerzity na pražskú, mal sjednané s vládou, že sa stane riadnym profesorom za 3 roky, stal sa nim až po 16 rokoch, takže ho predhoniť aj vlastní jeho žiaci.
(Pokračovanie.)

POLITICKÝ PREHĽAD

7. t. m. zasedal širší výkonný výbor slovenskej národnej strany v Turčianskom Sv. Martine a 8. bolo valné zhromaždenie vo veľkej dvorane Národného domu.

Strana zdôraznila svoje stanovisko v postupnom vybudovaní autonómie Slovenska; žiada to započat' hneď z dôvodov kultúrno-politických a hospodárskych. Energiicky sa stavia proti prevádzkaniu zákona o župnej reforme, už i preto, lebo terajšie jeho prevádzanie protivi sa i duchu samého zákona. V zákone samom je spomenuté, že uskutočniť sa má celá reforma len vtedy, keď už budú vyhovovať ne donavné prostriedky, spátiace celé územie novej veľžupy so sídlom

OBR. 5: Prednáška osvetového referenta kpt. Rudolfa Feistmantla v banskobytrickom Kasíne pri príležitosti nadchádzajúcich narodenín prezidenta roku 1922 (© Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici).

alebo málo známym. Masarykove slávnosti vytvárali priestor na stmelovanie občanov ČSR, a to prostredníctvom osoby prezidenta ako symbolu štátnej jednoty, vodcu a ochrancu československého národa, ale aj ako morálneho vzoru rôznych spoločenských vrstiev a záujmových skupín. Oslavami 28. októbra sa upevňovala československá vzájomnosť a pocit bratskej pomoci (Čech Slovákov), objasňoval sa význam československého štátu pre Slovákov z hľadiska ich národnej seberealizácie, no zároveň sa popri československej národnej jednote poukazovalo aj na svojráznosť a samobytnosť slovenského národa (to však v závislosti do ideologickej a politickej orientácie toho-ktorého slovenského predstaviteľa).

Vzletný názov „od monarchie k republike“ sa dá v tejto štúdii chápať dvojako. Na jednej strane ako dlhodobější proces vymazávania monarchistickej tradície z verejného diskurzu mesta a etablovania sa a upevňovania novej republikánskej tradície v jeho priestoroch (tu sledované do roku 1922). Na strane druhej, v čisto inštitucionálizovanej rovine, ako proces ukončený 16. novembrom 1918 — oficiálnym vyhlásením

Uhorskej republiky. Zvyšné obdobie by sa dalo nazvať ako posun „od republiky k republike“, čo nás vedie k zamysleniu sa nad tým, či „Károlyiho“ republika zohrala rolu prechodnej stanice v zapúšťaní koreňov novej republikánskej tradície, a tým pomohla časti banskobystrickej elity adaptovať sa ľahšie na nové podmienky, hoci aj pri zmene jej politickej orientácie od Budapešti smerom na Prahu.

RÉSUMÉ:

This paper explores some questions concerning the phenomenon of the symbolic occupation of public space and the formation of the new Czechoslovak statehood and national identity after the collapse of the Austro-Hungarian monarchy. These questions are examined in the public space of Banská Bystrica, the seat of Zvolen region, where three realms of memory (German, Slovak, Hungarian/Magyar) had successively superseded or had coexisted in the history of the town. Given the dominance of Hungarian/Magyar historical memory in the space of the town from the last third of the 19th century, we are interested in: the 'image' that Banská Bystrica acquired between 1918–1922, how the monarchist and Hungarian past was banished in this transitional period and how the idea of Czechoslovak statehood was promoted, and last but not least, the process of marginalization of the historical memory of the Hungarian/Magyar population in Banská Bystrica in favour of its Slovak inhabitants. We consider the socio-psychological constants such acceptance, adaptation, and resignation that could characterize the behaviour of the local elites and their attitude towards the creation of Czechoslovakia.

Mgr. Alica Kurhajcová, Ph.D., odborná asistentka na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, sa špecializuje na kultúrohistorické fenomény v mestách Uhorska v období dualizmu a v medzivojnovom období — na nástroje utvárajúce historickú (národnú) pamäť a kolektívnu národnú identitu (svetské oslavy, rituály, symboly, pomníky, urbanonymy; alica.kurhajcova@umb.sk).